

Mark Nelissen

DARWIN
A SZUPERMARKETBEN

Mark Nelissen

DARWIN A SZUPERMARKETBEN

*Az evolúció hatása
mindennapi viselkedésünkre*

Fordította: BÉRCZES TIBOR

A fordítás a Flamand Irodalmi Alapítvány támogatásával készült.
The translation of this book was funded by the Flemish Literature Fund.

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2011 and Mark Nelissen.

For the original edition. Original title:

Darwin in de supermarkt.

Of hoe de evolutie ons gedrag dagelijks beïnvloedt.

Translated from Dutch language.

www.lannoo.com

Hungarian edition © Typotex, 2012

Hungarian translation © Bérczes Tibor, Typotex Kiadó, 2012

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 279 776 2

Témakör: *evolúció*

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!

Újabb kiadványainkról, akcióinkról

a www.typotex.hu és a [facebook.com/typotexkiado](https://www.facebook.com/typotexkiado)

oldalakon értesülhet.

Kiadja a Typotex Elektronikus Kiadó Kft.

Felelős vezető: Votisky Zsuzsa

Felelős szerkesztő: Pordány Katalin

Műszaki szerkesztő: Kiss Béla

Borítóterv: Kiss Barnabás

Nyomás: Séd Nyomda Kft., Szekszárd

Felelős vezető: Katona Szilvia

TARTALOM

Mielőtt nyugovóra térünk...	7
Borraivaló és lófarok	13
Jellegzetesen emberi... vagy mégsem?	17
Rendellenesség-e a paranoia?	23
Lányokat a beleváló fiúknak	29
Fájdalom – evolúciós haszontalanság?	33
Tükröm, tükröm, mondd meg nékem, ki a barátom és ki az ellenségem!	37
Boldogság és influenza – a hálózatok kérdése	41
Egy kalanddal több vagy kevesebb	45
Ön hány gyermeket szeretne?	49
Darwin az igazgatótanácsban	53
Az újságomban szereplő fogoly	57
Miért vannak fiatalok prostituáltak?	61
Nincs ember mosoly nélkül	65
Az evolúció mint hizlalószer	71
És még „sokáig” és boldogan éltek...	77
Egy kicsivel több vagy kevesebb homo	81
Az orr helyett inkább valami mást?	85
Mellszőrzettel megáldott nők	89
Felmentés a bálványoknak	93
Túl sok a lány az utcán	97
Ne olyan közel, ha lehet!	101
Segítség, nem létezem!	107
Paradise by the Dashboard Light	113
Asszonyom, mi az ön szabványbeállítása?	117
A fehér faj mint derült égből villámcsapás	123
Egy női ruha kiváltotta nevetés	131

Absztrakt? Azt nem fogja fel az agy	137
Hullarészegen	143
A nevelés és a túlzott alkoholfogyasztás	147
Az áthidaló mozgás	151
Valóban tudnak-e az emberek beszélni?	155
Taps! Taps! Tulajdonképp miért?	161
Na de mama!	165
Ellenszélben a félreértések ellen	171
A darwinizmus boldogít	179
Búcsúzóul	185

MIELŐTT NYUGOVÓRA TÉRÜNK...

„*O*h, mily jó, ha az ember, mielőtt nyugovóra tér, a szívébe néz, vajh pirkadattól napnyugtáig nem okozott-e fájdalmat egy másik szívnek.” A rózsaszín túllbe öltöztetett, törékeny kislány fennen szavalt a reflektorfényben úszó színpadon és zavarában ide-oda ringatta a csípejét. A szavakat – vagy inkább a hangokat – hibátlanul megtanulta, de azok értelmét már nemigen fogta fel. A sötét terem negyedik sorában mellettem ülő férfi oda is súgta a feleségének: „Már megint ez az ósdi, elcsépeelt vacak!” Mire a felesége így felelt: „Ugyan miért volna elcsépeelt, inkább gondolkodj el rajta!” Én pedig, anélkül, hogy egy szót is szóltam volna, mert nem akartam megzavarni a terem csendjét, magamban igazat adtam a hölgynek. Bár lehetne vitatkozni Alice Nahon százéves sorainak költői minőségén, a bennük megfogalmazott igazság semmit sem veszített érvényéből.

Szívesen mondtam volna a szomszédomnak – csak nem akartam megzavarni a túllben pompázó teremtést –, hogy nem ártana, ha az emberek időnként visszanéznének, hogy lássák, vajon valóban illendően cselekedtek-e. Helyes magatartást tanúsítottak-e? Nem okoztak-e fájdalmat egy másik szívnek? Kedves uram, vajon nem akkor tanulunk-e a hibáinkból, ha némi távolságból tekintünk rájuk? Hisz csak így kerülhetjük el, hogy a jövőben ne köves-sük el még egyszer őket. Szívesen elmagyaráztam volna az illetőnek, hogy a gondolkodáshoz idő kell és mennyire fontos, hogy távolról is szemügyre vegyük a dolgokat. Igen, távolról! Hisz úgy nem lehet elemezni egy hibát, megérteni pedig végképp nem, ha épp a kellős közepén vagyunk. Kedves uram, ugye Ön szerint sem véletlen, hogy mielőtt valamit eldöntünk, még alszunk rá egyet?

Gondolatban a fülébe súgtam, hogy az, akiben megvan a bátorság, hogy úgy vizsgálja objektívan a maga tévedéseit, mintha azokat valaki más követte volna el, nemcsak a jövőbeni ismétlést kerülheti el, hanem jobban is érzi magát. Hibáink megismerése nem okoz fájdalmat, viszont annál előnyösebb következményekkel jár. A sötétben egy pillanatra a szomszédra néztem, aki nyomban viszonzta a pillantásomat. Csakhogy a tekintete nagyjából ezt mondta: „drága tiszteletes úr, nem volna jobb, ha megmaradna a saját szakterületén?“, én pedig zavartan ismét a színpad felé fordítottam a tekintetemet. „Hogy nem rikkantam-e meg valakinek a szemét, nem okoztam-e fájdalmat egy érző lénynek, hogy szeretettel szóltam-e azokhoz, akik híján vannak a szeretetnek?“ Bár a szomszédomnak igaza volt, Alice Nahon szavai kiváló apropót kínálnak ahhoz, amiről beszélni szeretnék.

Ugyanis nemcsak a hibáinkat és a tévedéseinket kellene szemügyre vennünk. Nem ártana, ha időnként életünk egyéb cselekedeteit is górcső alá vennénk. Mennél jobban értjük önmagunkat és mennél világosabb számunkra, miért teszünk vagy épp nem teszünk valamit – mindegy, hogy az egy fontos vagy kevésbé fontos dolog –, annál jobb. Vagyunk annyira érdekes fajta, hogy megérjünk egy önvizsgálatot. Ha egy marslakó megnézne egy dokumentumfilm-sorozatot a földi emberekről, bizonyára lenyűgöznék az abban látottak, annyira érdekesnek találna bennünket. Csak mi ezt nem vesszük észre, mert mindkét lábunkkal önnön viselkedésünk kellős közepén, a történések centrumában állunk, és így nem látjuk kívülről önmagunkat. A színész sem élvezi a jelenet szépségét, amikor előadja azt. A színpadon szereplő törékeny kislány is csak a sötét termet látja, azt viszont már nem, milyen elbűvölő a zavarodottsága. A távolság, ismétlem, itt a távolság a lényeg. És ez a távolság nem az alvásról, hanem arról a szemüvegről szól, amelyet azért teszünk fel, hogy lássuk, amit egyébként nem vennénk észre. Mint amikor sötétben is látó készüléket vagy valami olyat teszünk a szemünk elé, amivel, ahogy egyszer egy filmben láttam, az emberek által viselt ruhák mögé látunk.

Ez a bizonyos szemüveg nem a tudományos fantasztikumok világába tartozik. Létezik, és Charles Darwin bocsátja rendelkezé-

sünkre, akinek művét és nézeteit csak manapság kezdik a maguk valódi értékén becsülni. A biológián kívül is, sőt leginkább éppen ott. Ő tanította meg nekünk, hogyan alkalmazkodnak az élőlények a környezetükhöz és a környezet változásával hogyan változnak maguk is nemzedékről nemzedékre. Ez a természetes kiválasztódás révén történik és evolúcióhoz vezet. Darwin ugyanazt a világot látta, mint bárki más, csak a megfelelő szemüveget viselte, így aztán többet vett észre és többet értett meg. Számunkra ajándék az általa felkínált szemüveg, amely megtanít bennünket érzékelni és észrevenni azt, amit nem mindenki lát. Úgy tekintünk vele az élővilágra, mint egy érdekesítő háromdimenziós filmre. És amikor megnézzük a stáblistát, még jobban elcsodálkozunk, mert kiderül, hogy mi is a szereplők között vagyunk! Hisz mi magunk is az élővilág részei vagyunk! Lépünk ki egy pillanatra a jelenetből, foglaljunk helyet egy kényelmes széken és nézzük, mit és hogyan cselekszünk, „*mielőtt nyugovóra térünk*”!

Ígérem, hogy ez a könyv nem lesz egy emészthetetlen szaktudományos munka. Lefekvés előtt ugyanis az ember nem ilyenre vágyik. Kedves Olvasó, Ön egy olvasmányos, könnyed, jól emészthető művet tart a kezében, amelynek azonban bőven van mondanivalója. Attól, hogy kihagytam belőle a szaktudományos kifejezéseket, a tudományos igazság még nem szenved csorbát. Mondanivalómat az olvasmányosságot szem előtt tartva, mindennapi történések apropóján mesélem el. Teszünk egy sétát Darwin társaságában az emberi viselkedés alkotta tájon és néha leszakítunk egy-egy virágot vagy letörünk egy vastagabb ágat. A történetek ugyanis hol apróságokról, hol szinte láthatatlan dolgokról – egy beszélgetés alatt miért fonjuk keresztbe a karunkat? –, hol nagy, létfontosságú kérdésekről szólnak – ugyanaz az ember vagyok-e, mint aki a születésemkor voltam, miért kell meghalnom?

A történeteket tudatosan halmoztam kuszán egymásra, tudatos, hogy a kis virágokról a vastag ágakra ide-oda ugrálok. A mindennapi életben is így gondolkodunk magunkról: gondolataink rendezetlenül jutnak eszünkbe és rendezetlenül is töprengünk rajtuk. Ez így van ebben a könyvben is. Abban bízom, hogy az

olvasó, ahogyan haladunk előre a darwini sétán, lépésről lépésre egyre többet ért meg.

A történeteket tehát nem feltétlen kell sorban egymás után olvasni, nincs kötelező, rendszerszerű haladási irány. Éppen ezért ismétlések, korábban már említett dolgok is előfordulnak bennük. Erre azért van szükség, hogy önállóan is érthetőek legyenek.

Az egyes történeteket különböző helyeken, más és más körülmények között írtam. Így vettem papírra mindazt, ami hirtelen eszembe jutott. Ezt a bevezetőt például a camargue-i strandon az iPhone-omba írom, így talán néhány homokszem is belecsúszott. Volt, hogy a vonaton ültem, amikor rám tört a késztetés, hogy tolla ragadjak, volt, hogy egy teraszon, volt, hogy egy szállodában, vagy – nem is egyszer – valamilyen tanácskozás közben.

A helyszínek sokaságára könnyű magyarázatot találni: a magatartás kutatásával foglalkozó biológust, bárhova megy, mindenütt foglalkoztatja az ember és annak viselkedése, az utcán éppúgy, mint a buszon vagy a bevásárlóközpontban. Elég, ha kinyitja a szemét, máris bőven talál magának vizsgálatra érdemes anyagot. Inkább arra kell ügyelnie, hogy ne csábuljon el és ne akarja minden pillanatban elemezni az emberek viselkedését. Néha arra is szükség van, hogy a dolgok a maguk medrében folyjanak és ne akarjuk boncolgatni őket.

A könyvben szereplő történetek blogbejegyzések formájában korábban már olvashatóak voltak az *Eos* című tudományos folyóirat blogportálján. Hálás vagyok Raf Scheersnek és Reinout Verbeke-nek, amiért felkértek, hogy a blogokból szerkesszem meg ezt a kis könyvet. Számomra megtiszteltetés, ha írhatok egy olyan folyóiratba, amely célként a tudomány népszerűsítését tűzte zászlajára. A tudomány olyan sebességgel halad, hogy azt a fény is megirigyelhetné, így viszont egyre nő a közte és a laikus közönség közötti távolság. Ez rendkívül sajnálatos, mert a tudomány mondanivalója végtelenül lebilincselő, még akkor is, ha egyre nehezebben követhető. Az *Eos* lehetőséget teremt rá, hogy ez a mondanivaló mégis eljusson az érdeklődő laikus közönséghez.

A magatartást évszázadokon keresztül nem annyira le-, mint inkább előírták. A vallás, a filozófia, a politika... megmondta, mit

tegyen, de leginkább, hogy mit ne tegyen az ember. A magatartást nem úgy tekintették, mint ami egy fajtánként változó és biológiailag funkcionális rendszer. Nem, azt az ember alkotta meg és írta elő, méghozzá egy szuperértelemmel gondolkodó ember, aki felülemelkedett a földi dolgokon. Egy későbbi korszakban már kezdték belátni, hogy viselkedésünk önálló valami és az ember jobb megértése érdekében lehet és kell is tanulmányozni. A viselkedés az ember része lett. Csak épp a kiindulópont az emberi „lélek” volt, illetve az, hogy az ember racionális és magasabb rendű. Hogy lelke olyan dolgokat cselekszik, amelyek magasán a földi sár felett állnak. Szerencsére napjainkban már létezik a magatartásbiológia, amely tágabb és valóságosabb kontextusban vizsgálódik és arra kíváncsi, hogy a dolog végső fokon honnan ered. Darwinnak köszönhetjük azt az eszközt, amely közelebb visz bennünket a válaszhoz. Itt most arra teszek kísérletet, hogy ezt az eszközt közelebb hozzam Önökhöz. Mielőtt nyugovóra térnek, zárják le a napot valamelyik történettel és majd napról napra, fokozatosan közelebb jutnak ahhoz, hogy mi a valós természetünk, kik is vagyunk valójában. Kellemes sétát kívánok Önöknek az emberi magatartás alkotta tájban.

Odacsúsztatok egy cetlit a szomszédom kezébe. E könyv címe olvasható rajta. „Ezt is Alice Nahon írta?” – kérdezi. „Nem, hanem... nem érdekes” – felelem, miközben zavartan nézi az odakörmölt betűket, a rózsaszín túllbe bújtatott kislány pedig mélyen meghajol. Dörgő taps közepette hagyja el a színpadot. Ő a maga részéről már elmondta a kérést, hogy „nézz a szívedbe!”. Most már következhet az általam megkísérelt válasz.

Mark Nelissen

BORRAVALÓ ÉS LÓFAROK

A terasz arra szolgál, hogy az embernek legyen honnan nézegetni, mustrálgatni és méricskélni a többieket. Ilyenkor főleg nők kerülnek a férfiember látókörébe. Én magam persze nem veszek részt ebben a játékban soha... legfeljebb akkor, ha tisztán tudományos célok vezérelnek. De csak úgy céltalanul még véletlenül sem!

Egy spanyol terasz. A szomszédos asztalnál ülő kövér alak felhajtotta a sörét, megvakargatta a hasát és kérte a pincértől a számlát. „*Dos euros*”, mosolygott a fiatalember – minden bizonynyal zsebpénz-kiegészítésért dolgozó diák –, a nagy hasú pedig korrekten letette az asztalra a kéteuróst. Amikor felállt és távozni készült, észrevette, hogy a pincér leveti és átadja kötevényét a váltótársának. Helyesebben a „váltótársnőjének”, mert a szolgálatot egy szőke süldőlány vette át, aki még biztosan nem fújtt el egyszerre tizenhétnél több gyertyát. Lófarak, kivágott ingnyak és rövid szoknya, meleg volt. A nagy hasú egy szempillantás alatt tetőtől talpig végigszkennelte a lányt a tekintetével, majd szépen visszatelepedett a székére. Rákacsintott a lófarkas lányra és rendelt még egy cervezát. Amikor nem sokkal rá már meg is érkezett a söre, ragaszkodott hozzá, hogy azonnal ki is fizeti és bár még bizonyára emlékezett az árára, megkérte a kedves gyermeket, világosítsa már fel róla, hogy mindeközben jól a szemébe nézhesen. A felesleges „*dos euros*” után hanyag eleganciával csúsztatott oda három eurót, amit egy újabb kacsintással is megfejtelt. A miniszoknyás elvette a zsákmányt és közben úgy mosolygott, mint ahogy legihletettebb pillanataikban az istennők szoktak. Amikor

odalibbent a következő vendéghez, a nagy kövér hátulról is alaposan szemrevételezte.

A jelenetet a feleségem is figyelemmel kísérte és dühösen azt mormolta, hogy ez nem igazság. A fiú semmit sem kap, a lány viszont ötven százalék borraivalót. „Nem”, mondtam, „nem igazságos, viszont tökéletesen megfelel a darwini törvényeknek”. „Nehogy azt mondd már, hogy Darwin még a borraivalóval is foglalkozott!” – csattant fel a feleségem és láttam a szemén, hogy jó tizedével lanyhult az irántam érzett szeretete. „Jól van, akkor nem”, feleltem erre én. „Pedig amúgy igen, mindjárt megmagyarázom, mire gondolok!” A nők már csak ilyenek.

Társadalmunkban a csecsemők minden szükséges gondozást megkapnak ahhoz, hogy életben maradjanak, felcseperedjenek, hogy azután maguk is gondoskodhassanak a csecsemőikről. Ha megbetegszenek, segítséget nyújtó orvosi intézmények sora áll rendelkezésükre. Még akkor is, ha ezeket nem tudják megfizetni. Azt mondtam, hogy a *mi* társadalmunkban. Az anyák tehát biztosak lehetnek abban, hogy gyermekeik életben maradnak, még akkor is, ha erről ők maguk egyedül nem tudnak gondoskodni. Az is egész biztos, hogy a gyermek oktatásban is részesül, amiről az iskolák gondoskodnak és védelmet kap a csirkefogókkal szemben, ami pedig a rendőrség és az igazságszolgáltatás feladata. Persze mindig akadnak kivételek. De ha visszaforgatjuk az időt százezer évvel, azt látjuk, hogy ez akkoriban még korántsem volt magától értetődő. Az anyáknak minden erőfeszítésükre szükségük volt ahhoz, hogy fel tudják nevelni és meg tudják védeni a csecsemőiket, illetve tanítani tudják cseperedő gyermekeiket. Semmi garancia sem volt arra, hogy a gyermek életben marad. Mindenféle vírusok és baktériumok leselkedtek rá. Nem volt a sarkon egy bolt, ahová bármikor leszaladhatott az ember élelmiszerért, az éjjel-nappali boltokról nem is beszélve. A gyermeket nem lehetett csak úgy magára hagyni, mert ott álltak lesben a ragadozók és a gyermekrablók.

„Nehogy azt mondd már, hogy a lánynak ezért kellett borraivalót kapnia!”, csattant fel a feleségem. „Várd ki a végét”, csitítottam.

Jelentősen nőttek a gyerek túlélési esélyei, ha az anya segítséget kapott. Ne felejtjük el, hogy az emberek a nagyméretű agyuk miatt hamar megszületnek és más állatfajokhoz képest tovább szorulnak gondozásra. Ilyenkor pedig jól jön minden segítség. Annak idején mindegy volt, hogy az a gyermek a nagymamájától, a nagynénjétől vagy az apjától jött. Az utóbbi már csak azért is jó megoldás volt, mert a férfinak – tisztán biológiai szempontból nézve – érdeke volt, hogy a gyermeke életben maradjon, hisz ő hordozta a géneit. Ily módon az anya némiképp biztonságban érezte magát, mert tudta, hogy az apa is megtesz minden tőle telhetőt és kiveszi a részét a gyermek felneveléséből. Egy jó apa növelte az anya szaporodási esélyeit. És már itt is vagyunk. Mennél többet tudott az apa felkínálni, annál nagyobb esélye volt a gyermeknek arra, hogy elegendő élelemhez, gondoskodáshoz, tanításhoz és egyebekhez jut. Az apának tehát a gazdagság egy bizonyos szintjén kellett állnia. A biológusok nyelvén szólva: „elegendő segélyforrással kellett rendelkeznie”. De a dolognak az is része volt, hogy az apa a csoportban bizonyos tekintéllyel rendelkezzen, hogy szükség esetén a többiek gyorsabban ajánlják fel segítségüket. Az emberek inkább hallgatnak egy presztízzsel rendelkező emberre, mint egy jelentéktelen senkire. És végül, mennél több tudással rendelkezett az apa, annál több mindenre tudta megtanítani a fiát és ezzel növelte annak jövőbeni esélyeit. „De mikor jön már a borraivaló?” „Még nyugodtan megihatod a kávédat.”

Bár a nők százezer évvel ezelőtt – vagy annál is régebben – még nem rendelkeztek idevonatkozó elméleti ismeretekkel, anélkül, hogy tudatosult volna bennük, mindezt bekalkulálták. Azon a napon, amikor a közösséghez tartozó lehetséges apák közül kiválasztották maguknak az igazit, a fejükben mindvégig ott voltak a jó apára jellemző tulajdonságok. Azt a férfit részesítették előnyben, aki elegendő segélyforrással rendelkezett, a csoporton belül tekintéllyel bírt és így tovább. Csupán egy bökkenő volt: a hölgy kívülről nem tudta minden kétséget kizáróan megállapítani, melyik férfi elég gazdag ahhoz, hogy az egyelőre csak a fejében és még nem a hasában formálódó gyermeknek mindent biztosítani tudjon, amire szüksége lehet. Egyik férfinak sem volt a bank-

számlaegylenlege a homlokára írva. Ezért aztán őseink trükkhöz folyamodtak.

„A borraivaló!” „Pontosan.”

A nő a férfiak hírneve alapján hozta meg döntését. Azokat a férfiakat választotta, akik a közösségben nagyvonalúak voltak, azt sugározták magukról kifelé, hogy kellő segélyforrással rendelkeznek. Azt, aki időnként szétosztotta zsákmánya egy részét, jó vadász hírében állt és mindenki úgy vélte, hogy a szükséges eszközök birtokában van. Az étel és egyéb dolgok szétosztása ugyanis arra utalt, hogy a szükségesnél több van belőlük a birtokában, tehát gazdag. Azokat a potenciális apákat, akik így cselekedtek, a gyermekekről álmodó anyák szívesebben választották, így ténylegesen apák lettek belőlük. Jó hírnevük megalapozása érdekében adakozó kedvüket természetesen mind a nők, mind a férfiak irányába kimutathatták, de több sikerrel kecsegtetett, ha a nők voltak a kedvezményezettek. A férfi nagyvonalúsága tehát megnövelte annak esélyét, hogy tovább tudja örökíteni a génjeit.

Feleségem döbbsent tekintettel nézett rám. „Szóval az a sörhasú pasas egy euróért akart gyereket csinálni annak a lánynak?” Szó sincs róla, de az a mechanizmus, amely oly hosszú időn át meghatározó volt a szaporodás sikere szempontjából, még mindig jelen van a viselkedési repertoárunkban. Ez a fajta program a férfiak agyában még mindig működik. Olyankor is beindul, amikor abból semmilyen haszon sem származik. A program így szól a férfihöz: „Ha látsz egy nőt, akire a partnerválasztási programod azt mondja, lehetséges anya, légy nagyvonalú, ezzel teremtve magadnak jó hírnevet!” És íme, ezért kap borraivalót a pincérlány.

A feleségem, miután elfogyasztotta, amit rendeltünk, már kérte is a számlát. „*Dos cafés? Tres euros.*” Mire letett három eurót az asztalra. Amikor a lány egy mosoly nélkül zsebre tette a pénzt, a feleségem odasúgta neki: „Sajnálom, nincsenek segélyforrásaim.” „*Qué?*”